

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HUNGAROLOGIJU, TURKOLOGIJU I JUDAISTIKU

DIPLOMSKI STUDIJ HUNGAROLOGIJE

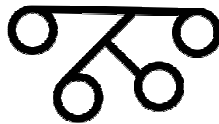
Dino Žulić

Poredbena analiza glagolskih prefiksa u mađarskom i njemačkom jeziku

*** * ***

A magyar és a német nyelv igekötőinek összehasonlító elemzése

Diplomski rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Orsolya Žagar Szentesi

Zagreb, 2018.

Odsjek za hungarologiju, turkologiju i judaistiku

Student: Dino Žulić

Mentorica: izv. prof. dr. Orsolya Žagar Szentesi

Dátum: 27. 11. 2018.

A „Poredbena analiza glagolskih prefiksa u mađarskom i njemačkom jeziku” című diplomamunka összefoglalója

A „Poredbena analiza glagolskih prefiksa u mađarskom i njemačkom jeziku” (magyarul: „A magyar és német igekötők összehasonlító elemzése”) című diplomamunka öt részre van osztva. Az első rész a bevezetés, ahol röviden leírjuk a magyar és a német nyelv földrajzi helyzetét valamint a dolgozat koncepcióját. A második rész fő témája a magyar és a német igekötők történeti kialakulása. Ez a rész úgy van alakítva, hogy először a magyar igekötők fejlődését írjuk le, utána pedig a német igekötők történeti fejlődését. Mivel mind a magyar mind a német igekötők száma igen nagy, ebben a dolgozatban elsősorban a legősibb magyar *el, meg, ki, be, fel* és *le* igekötőket vettük számításba. A magyar igekötők fejlődésének leírásánál mindig számításba vesszük az ómagyar és a középmagyar kort. A második részben először leírjuk a magyar igekötők határozószóbeli keletkezését, és ezeknek az alaki változását. Utána leírom az új igekötők keletkezési módját és az igekötők jelentése konkrétból perferatívává való változását.

A magyar igekötők történeti fejlődése leírása után leírjuk a német igekötők fejlődését. Mivel a német nyelv fejlődése bonyolultabb mint a magyar nyelv fejlődése, a német igekötők történeti fejlődését a német nyelv történeti korszakai felsorolásával kezdjük. Ezután leírjuk a *be-, ent-, er-, ge-, ver-, zer-* és *miss-* igekötő formai kialakulását. A német igekötőket két csoportba szokták sorolni, az első az igekötők szűkebb értelemben, a másik az igekötők tágabb értelemben. Mivel az igekötőket már a nyelvtörténeti szempontból így osztják be, ezért mi is ezt a mintát követjük. Az igekötők szűkebb és tágabb értelemben való leírás után következik a német igekötők funkcióinak változása nyelvtörténeti szempontból.

A magyar és német igekötők fejlődése elkülönített leírása után következik a magyar és a német igekötők összehasonlítása nyelvtörténeti szempontból. Ebben az összehasonlításban

mind a két nyelv igekötőinek a hasonlóságokat valamint a különbségeket helyezzük egymás mellé.

A harmadik rész témája a mai magyar és német igekötők. A harmadik részben a magyar és a német igekötők egy-egy jellegzetességét leírjuk, és utána mindjárt összehasonlítom a hasonlóságokat és a különbségeket. Először leírjuk a magyar és a német igekötők morfológiai hasonlóságait és különbségeit, ezalatt az igekötők egymás melletti használatát, az igekötők önálló használatát, az igekötő kihagyását és más szófajok mint igekötők használatát a németben. Ezután leírjuk az igekötők szintaktikai szerepét, ez alatt az igekötők elválását. Az igekötők szintaktikai szerepe leírása után következik az igekötők aspektusának a leírása.

A dolgozat negyedeik része a azokból következtetésekből áll, amelyekre jutottunk diplomamunkám írásánál. A dolgozat ötödik része a magyar és német igekötők jellegzetességeinek egy kis táblázati áttekintése.

A dolgozatom kidolgozásánál leggyakrabban használt módszer az összehasonlítás. Ahol lehetett, igyekeztem példmondatokat beiktatni a dolgozatba. Az illető igekötőket mondatokba tettem, és ezeket a mondatokat az illető nyelvre lefordítottam. A mondatokat a leggyakrabban szakirodalomban találtam, saját példákat ritkán használtam. A magyar igekötők történeti kialakulásának a leírásánál a következő két könyvet használtam a legtöbbet: *Magyar nyelvtörténet* (Kiss, Jenő [szerk.]; Puztai Ferenc 2005.) és *Magyar szófajttörténet* (D. Máta, Mária 2011.). A német igekötők történeti kialakulásának a leírásában Herbers Birgit *Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen: Eine semantisch-funktionale Korpusanalyse* (Herbers, 2002) valamint különböző német történeti grammatikákat. A magyar igekötők mai nyelvben való funkcióinak a leírásánál Sučević-Međeral Krešimir *Semantička analiza sustava glagolskih prefiksa u mađarskom jeziku (iz perspektive govornikâ hrvatskog jezika)* című dolgozatát használtam a legtöbbet. A német igekötők mai nyelvben való funkcióinak a leírására a Helbig/Buscha *Deutsche Grammatik: ein Handbuch für Ausländerunterricht* használtam a legtöbbet. A dolgozat negyedik része a következtetés, az ötödik része az egyedi alfejezetek következtetésinek egy kis táblázati áttekintése, amelynek az a funkciója, hogy segítsen a tanulóknak a magyar és német nyelv igekötős igéinek elsajátításában.

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
2. A magyar és német igekötők történeti kialakulása.....	4
2.1 A magyar igekötők történeti kialakulása.....	4 - 5
2.1.1 A magyar igekötők funkcionális kérdései nyelvtörténeti szempontból.....	5 - 8
2.1.2 A magyar igekötők kapcsolódási lehetőségei nyelvtörténeti szempontból.....	8 - 9
2.2 A német igekötők kialakulása.....	9
2.2.1 A német nyelv történeti korszakai.....	9
2.2.2 A német igekötők formáinak kialakulása.....	9 - 10
2.2.3 Szűkebb értelemben vett igekötők.....	10 - 11
2.2.4 Tágabb értelemben vett igekötők – elváló igekötők.....	11
2.2.5 A német igekötők funkciói nyelvtörténeti szempontból.....	11 - 12
2.3 A magyar és német igekötők történeti kialakulásának összehasonlítása.....	12 - 15
3. A magyar és a német igekötők a mai nyelvben.....	15
3.1 A magyar igekötők formai sajátossága.....	15
3.1.1 Több igekötő egymás melletti használata.....	16
3.1.2 A magyar igekötők önálló használata.....	16 - 18
3.2 A német igekötők morfológiai jellegzetességei.....	18
3.2.1 A német igekötők egymás melletti használata.....	18 - 20
3.3 Az igekötők kihagyása a magyarban.....	20
3.4 Igék, főnevek és melléknevek igekötő jellegű használata a németben.....	20 - 21
3.5 A mai magyar és német igekötők morfológiai összehasonlítása.....	21 - 22
3.6 Az igekötők szintaktikai szerepe.....	22

3.6.1 A magyar igekötők szintaktikai szerepe.....	22
3.6.2 A német igekötők szintaktikai szerepe.....	23
3.6.3 A magyar igekötők elválása.....	23 - 24
3.6.4 A német igekötők elválása.....	24 - 25
3.6.5 A magyar és a német igekötők szintaktikai szerepe – összehasonlítás.....	25 - 26
3.7 Az igekötők szerepe az aspektus/akcióminőség kifejezésében a magyarban és a németben	26 - 27
3.7.1 A magyar igekötők és az aspektus/akcióminőség.....	27
3.7.2 A német igekötők és az aspektus/akcióminőség.....	27 - 29
3.7.3 A magyar és a német igekötők mint aspektus- /akcióminőséghordozó eszközök összehasonlítása.....	29
4. Következtetések.....	30 – 31
5. A magyar és német igekötők jellegzetességeinek áttekintése.....	32
6. Szakirodalom.....	33 – 38
Sažetak rada.....	39 - 40

1. Bevezetés

A magyar és a német nyelv két közép-európai nyelv, melyek földrajzilag viszonylag közel fekszenek egymáshoz, és bizonyos hatást gyakoroltak egymásra. Mind a magyar, mind a német nyelv rendelkezik igekeleti rendszerrel, s az igekelet helyes használatának az elsajátítása gyakran nehézségeket okoz a külföldi nyelvtanulóknak. Mind az indoeurópai, mind a finnugor nyelvészek sok ideje foglalkoznak már az igekelettel ebben a két nyelvcsaládban¹. Ebben a dolgozatban szinkronikus és diakronikus szinten törekszünk meghatározni, mik a főbb hasonlóságok és különbségek a magyar és a német igekelet között, de mivel szakdolgozatom hungarológiai témájú, a hangsúly elsősorban a magyar igekelet leírásán lesz. Ezért főleg, de nem kizárólag, olyan igekeletet elemzünk, amelyeket mind a két nyelvben az igekelet szűkebb körébe tartoznak, azaz a legkorábbi magyar igekeletet (*meg, el, fel, le, ki, be*) valamint a német nem elváló *ver-, zer-, ent-, be-* és *ge-* igekeletet.

A dolgozat koncepciója a következő: A bevezés után a dolgozat második részében a magyar és a német igekelet történeti kialakulásával foglalkozunk, különösen a kapcsolódási lehetőségeket és funkcionális kérdéseket illetően.

A dolgozat harmadik részében a mai magyar és német igekelettel foglalkozunk morfológiai, szintaktikai és aspektuális szempontból. A dolgozat végén egy összefoglaló áttekintés következik táblázatos formában a magyar és német igekelet jellegzetességeiről .

¹ Pátrovics Péter (2000) doktori disszertációjában a magyar és a német nyelv igekeletős igéit elsősorban az aspektuskifejezés szempontjából hasonlítja össze.

Bednarský Petr (2002) *Deutsche und tschechische Präpositionen kontrastiv – am Beispiel von an, auf und na* című művében arról ír, hogyan fejlődik ki egy elöljárószóból egy igekelet a német nyelvben

2. A magyar és német igekötők történeti kialakulása

2.1 A magyar igekötők történeti kialakulása

Az igekötők a magyar nyelv egyik aránylag újabb elemei, legalábbis a nyelv diakronikus fejlődése szempontjából nézve. A keletkezésük az ómagyar korig nyúlik vissza, azt pedig hangsúlyozni kell, hogy már az ősmagyar nyelv rendelkezett olyan szerkezeti előzményekkel, amelyeknek köszönhetően kialakulhattak a magyar igekötők. Erre a többi obi ugor nyelvben kialakult igekötőrendszerek engednek következtetni. (Benkő 1991:433).

A magyar igekötők határozószókból keletkeztek, amelyek először igékkel együtt szintagmákat alkottak. (Pátrovics 2002:482). Ezek a határozószók mindegyike mozgást, helyváltozást stb. jelölt, sőt ezekből a határozószókból keletkező igekötők kezdetben megőrizték ezt a szemantikai jellegzetességet. A magyar igekötők legősibb rétege a következő hat igekötőből áll: *ki*, *lë*, *mëg(é)*, *el(é)*, *bel(é)*, *fel(é)*, melyekről részletes monográfiát írt Soltész Katalin (Soltész 1959). Az igekötőket és az igéket először nem írták egybe, de ezeknek a szerkezeteknek nagyobb fokú lexikalizálódása során az igekötők írásban szintén összetapadtak. Az igekötők idővel elvesztették az eredeti latívuszi funkciójukat, a jelentésük pedig e során absztraktabbá vált, azaz grammatikalizálódott. Ez látható a két legrégebbi magyar igekötőn, a *mëgé* ~ *migé* és az *elé* igekötőn.

„E határozószók konkrét helyviszonyt jelölő képessége – a gondolkodás fejlődésével és absztrakciójával párhuzamosan – fokozatosan kibővült, és ez elvontabb jellegű jelentéstartalmak kifejezését is lehetővé tette, például a cselelés nyomatékosításának, megtörténetének, eredményességének, mozzanatosságának, megkezdésének stb. jelölését.” (Benkő 1991:433)

Ezt az elvontabbá válást alaki változás is követte, így a *mëgé* ~ *migé*-ből *meg* lett, az *elé*-ből pedig *el*. A két legősibb magyar igekötő közül a *mëgé* ~ *migé* korábban elvesztette a határozószói jelentését mint az *elé*, ami már a *Halotti beszédben* látható: *migé szakasztja vala* – ebben a mondatban a *migé* igekötő nem egy hátramozgást jelöl, hanem az ige befejezett aspektusát.

A *fël* igekötő hasonlító módon jött létre mint *meg* és az *el*, először latívuszi jelentésű határozószó volt, majd igekötővé vált. Manapság még mindig léteznek az ezzel a három igekötő ősi alakjával azonos névutók, a *mögé*, *elé* és *felé*, ami azzal magyarázható, hogy a

névutók egy része szintén határozószói eredetű. A legrégebbi igekötők után keletkezett igekötők formája már nem változott meg, bár ezek hasonló módon alakultak ki. Ez már az ómagyar kor későbbi részében keletkezett igekötőkre vonatkozik, mint például a következőkre: *haza, egybe, hátra* stb. Ezek az igekötők szintén határozószói eredetűek, de azt a formát, amelyikben már a középkori szövegekben található, a mai napig megőrizték. Ezenkívül az újabb igekötők szófajuk alapján két csoportba oszthatók: az első csoportba tartozó igekötők mind névutók, igekötők és határozószók lehetnek, mint például *alá*, ami pl. a *láb alá* szerkezetben névutó, az *áll* igéhez kapcsolódva azonban az *alááll* igekötős igét hozza létre. *Kívül* mint önálló szó határozószóként is szerepelhet a mondatban, pl.

Házon kívül van valaki. (névutó),

Kívül álltak a vendégek, belül a család. (határozószó),

Kívülrekedtek az újságírók. (igekötő).

Ebbe a csoportba osztható szavak egyik része személyjelet kaphat, például: *belém, hozzám, alám*, ilyenkor viszont már nem igekötőkként, hanem személyragos határozószókként tartjuk őket nyilván. Az ide tartozó elemek hányada nem rendelkezik ezzel a morfológiai jellegzetességgel, például: *összve, egybe, közbe*. A másik csoport a kettős szófajú szavak, amelyek határozószók és igekötők lehetnek. A középmagyar korban az új határozószói jelentésű igekötők mellett megjelentek a főnévből keletkezett igekötők is.

„**Új igekötő keletkezési módja:** ennek során ragos főnévből (határozószói fokozat közbeiktatásával) közvetlenül keletkezik igekötő. Például az *agyon (üt)*. Eredetileg fejen, fejbe (ütni) jelentésű ragos főnév. Mivel a fejbe ütés sokszor halállal járt, ezért kezdte a "halálra" jelentést fölvenni.” (D.Mátai 2011:646).

Ezt a keletkezési módot ragszilárdulásnak nevezik, mert az ilyen módon keletkezett igekötők mind megőrizték azt a ragot, amellyel együtt igekötővé váltak, például: *tönkre, végbe* stb. Az újmagyar kori igekötők szintén szófajváltással és ragszilárdulással jöttek létre illetve jönnek létre.

2.1.1 A magyar igekötők funkcionális kérdései nyelvtörténeti szempontból

A magyar nyelv története során az igekötőnek néhány fő funkciója már az ómagyar korban kifejlődött. Az első és legrégebbi funkciója a cselekvés irányának a jelölése. Mint már említettük, ez a funkciójuk erősen összefügg az igekötők csoportjának a kialakulásával. Az igekötők második fő funkciójuk, ami már az ómagyar korszakban jelent meg, az

aspektusképzés. Az aspektusképzés már elvont funkció, és ennek a keletkezésével párhuzamosan járt a legrégebbi igekötők alaki rövidülése is. A később keletkezett igekötők pedig megőrizték az eredeti határozószói alakjukat, és ennek köszönhetően az irányjelölési funkciójukat is. Az első aspektus, amelyiket ki lehetett fejezni igekötős igékkel, a befejezettség, azaz a perfektiválás. Fontos ezen kívül megemlíteni, hogy az igekötők e változások során nem mindjárt veszítették el az irányjelölési funkciójukat.

„Az igekötő irányjelölő funkciójának bemutatására hozott példák már jelezték, hogy az igekötők - az irányjelentéssel egyidejűleg – más funkciót betöltenek: általában befejezetté, perfektívvé teszik az igével jelölt cselekvést.” (Benkő 1991:675).

Az igekötők perfektiváló funkciója nem azt jelenti, hogy az ilyen igék csak a cselekvés pusztá befejezettségét fejezik ki, majd látni fogjuk, hogy ennek a befejezettségnek több aspektusbeli árnyalata is kialakult.

Mivel a *még* igekötő jelentése elsőként perfektiválódott, a kései ómagyar korban pont ennek az igekötőnek a perfektív használata volt a legszélesebb. Későbbi korokban a *meg* igekötő mellett más igekötők is megjelentek a befejezettség jelölésére, bár a *meg* használata manapság szintén nagyon gyakori. Érdekes módon az *el* és a *meg* igekötő perfektiváló funkciója úgy fejlődött ki, hogy mind két igekötő akár azonos igéhez is kapcsolódhat és mindkettő egyaránt perfektívvé teheti az igét. Például az *indul* ige mind *meg*-gel mind *el*-lél előfordul a mai magyar nyelvben, ez a jelenség pedig már az ómagyar korban létezett. Az igekötők váltakozása nem azt jelenti, hogy az igekötős ige jelentése mind a két igével ugyanaz marad, bár a különbségek gyakran nagyon finomak. Az igekötők perfektiváló funkciója már az ómagyar korban egyre erősebb lett. E során egyre több igéhez hozzákapcsolódtak az igekötők, és e miatt valószínűleg olyan tendencia vette kezdetét a nyelvhasználatban, hogy a befejezett igék többsége el van látva igekötővel. (Benkő 1991:679).

A perfektiválás mellett az igekötők egyik már az ómagyar korban kifejlődött funkciója az igei cselekvés akciominőségének a megváltoztatása. Ez a funkciójuk lehetővé tette azt, hogy az igekötők mozzanatossá tegyék az eredetileg folyamatos igéket. A *még* és az *el* igekötő alighanem elsőként nyert ilyen funkciót, mivel ezeknek az igekötőknek a legkorábban alakult ki az elvont jelentése. Egy példa arra az *áll* – *megáll* szemantikai különbsége, ahol az *áll* ige egy folyamatos cselekvést illetve nyugvást fejez ki, a *megáll* pedig egy mozzanatot, pillanatnyi eseményt. Fontos hozzátenni azt is, hogy az ilyen funkciójú igekötő nem pusztán

mozzanatot, hanem annak az eredményét is kifejezi, ami benne van az eredeti igei jelentésében is. Ha valaki megáll, akkor egy olyan dolgot tesz, aminek az eredménye az állás. Ez a funkció feltehetőleg olyan szerkezetekből alakult ki, amelyekben az igekötő hozzákapcsolódott egy mozzanatos képzővel ellátott igehez, de ez nyelvészetileg nincs bebizonyítva. (Benkő 1991:680).

Az ómagyar korban jelentek meg olyan igeik is, amelyekkel az igekötőknek köszönhetően a cselekvés ismétlődését és visszatérését is ki lehetett fejezni, például: *megkérlel, eljárkál*. Abban az időszakban erre még a gyakorító igeképzőt használták, majd ennek a jelentése az igekötő miatt perfektívvá vált, azaz paradox módon a gyakorító képző miatt a folyamatos cselekvés befejezetté válik. Ennek a végeredménye a befejezettség és frekventivitás. A leggyakoribb igekötők, amelyeket így használtak feltehetően a *még* és az *el* volt. Manapság ezt az aspektusfunkciót az igekötő ismétlődése tölti be.

A magyar igekötők az ómagyar korban nemcsak aspektusjelölési funkciót kaptak, hanem ebben a korban alakult ki egy olyan funkciójuk is, amely a cselekvés folytonosságát, tartósságát stb. fejezi ki. Ilyen jelentése csak az *el* igekötőnek lehet. Ennek az oka az, hogy ez az aspektus az *el* igekötő eredeti jelentése az előre irányuló mozgást jelentő jelentéséből fejlődött ki. A mai magyar nyelvben az *el*-nek ez a funkciója elég erős, a kései ómagyar korra viszont csak gyenge fokú lett.

Az igekötők legfiatalabb funkciója, amelyik az ómagyar korban fejlődött ki, a jelentésspecializáló funkciójuk. Ez azt jelenti, hogy már az ómagyar korban az igekötők révén az igeik jelentése absztraktabbá vált, azaz már abban a korban léteztek olyan igekötős igeik, amelyeknek a jelentése nemcsak az alapige és az igekötő jelentésének az összege. E funkció révén az alapigék jelentése specifikusabb, azaz szűkebb lett. Az igekötő eme funkciójának köszönhetően úgy változtathatja az alapige jelentését, hogy az igekötős ige jelentése csak indirekt módon kapcsolódik az alapige jelentéséhez. Ez a funkciójuk nagyon hasonlít a képzőkéhez, mert ennek köszönhetően új szótári szavak jöhetnek létre. Például a *hozzálát* ige jelentése már elég távol van a *lát* ige jelentésétől, sőt ilyen formában az igekötő már szótári szóként is szerepel a szótárakban.

Az igekötők egyik további jelentésspecializáló funkciója a jelentéssűrítés, azaz ezekkel az igekötős igeikkel két jelentést lehet kifejezni egyránt. Így például a *leoldoz* igeiben szerepel a *megold* és *levesz* jelentése. Ez a jelentés a leggyakrabban az mozgásjelentésű igeikhez kapcsolódik hozzá, sőt ezek az igeik gyakran csak alkalmi konstrukciók, azaz ha az ige *el* van látva ilyen jelentésű igekötővel, ebből az igeből nem új szótári szó jön létre.

A középmagyar korban új igekötők kialakulása mellett a már létező igekötők új funkciókkal gazdagodtak. A *meg* igekötőt egyre ritkábban használták a „hátra, vissza” jelentésben, de ebben jelentek meg a manapság szintén ebben a jelentésben használatos *hátra* és *vissza* igekötők. Azok a korábbi igekötős igék, amiknek már ez a jelentésük lexikalizálódott, még mindig használatosak voltak. A *meg* igekötő még mindig a leggyakoribb perfektiváló jelentésű igekötő volt. Egyre gyakrabban pedig olyan igekötőket kezdtek használni perfektív jelentésben, amiknek addig főleg irányjelölési funkciójuk volt. Ki kell azonban emelni azt, hogy még mindig sok igén a *meg* igekötőt használták perfektiválásra, amelyen ma más igekötő szerepel. A középmagyar korban alakult ki a *ki* igekötővel ellátott igéből és a tárgysetben megjelenő visszaható *magát* névmásból álló szerkezet, például *kibeszéli magát*. A *ki* igekötő jelentése ezekben a szerkezetekben már szinte teljesen elvont, azaz eredményt kifejez, bár az irányjelölési jelentésének az árnyalata fennmaradt. A képzők akcióminőség funkciója még mindig nem erősödött meg ebben a korban. Az *el* igekötőt duratív igekötős igék képzésre használták. Az igekötők ilyen jelentésben erősen mozzanatossá tehetik a mozzanatos igeképzővel már ellátott igéket. A középmagyar korban erősebb lett az igekötők jelentésspecializáló funkciója. Mint az ómagyar korban, a középmagyar korban ilyen igekötővel ellátott igék jelentése szintén jelentősen eltért az alapige jelentésétől. Az ilyen jelentésű igekötők megváltoztathatják az igevonzatot, és ezzel együtt az ige szintaktikai szerepét a mondatban.

Az újmagyar korban az igekötőket egyre gyakrabban perfektiváló funkcióban használják, bár az igekötők még mindig nem veszítették el az eredeti irányjelölési funkciójukat. A perfektiváló igekötők már olyan igékkel kapcsolódhatnak, amelyeknek az igekötő nélküli jelentése szintén perfektív. A *be* igekötő egyre perefektáló funkciót kapott.

2.1.2 A magyar igekötő kapcsolódási lehetőségei nyelvtörténeti szempontból

Az igekötők az ómagyar korban tipikusan igékhez kapcsolódtak, mármint az igék bővítményei voltak. Az igekötők más igekötőkkel is összekapcsolódhattak.

„Ez a szerkesztés e korban eléggé közkeletű lehetett, hiszen a legkülönbélebb nyelvjáráásokat képviselő, nemcsak prózai, hanem verses emlékekben is előfordul, de valószínű, hogy inkább az írott nyelvre volt jellemző.” (D. Máta 2011:415).

Ezeknek a szerkezeteknek az *el* igekötő volt az első tagja, sőt bizonyos esetekben két olyan igekötő kapcsolódhatott össze, amelynek a jelentése ellentétes volt. Az igekötők önállóan is állhattak a mondatban, ha az igekötővel igenlő választ adtak az igen-nem kérdésre.

A középmagyar korban jelent meg az igekötők megismétlődése, e révén az igekötőkkel való ismétlődő cselekvésének a kifejezése vált lehetővé. Ebben a korban az igekötők össze kezdetek olvadni a *felé*-vel névutós szerkezetekké. A középmagyar korban egyre ritkább az igekötők egymáshoz való kapcsolódása.

2.2 A német igekötők kialakulása

2.2.1 A német nyelv történeti korszakai

Mint tudjuk, a magyar nyelv fejlődése öt korszakra osztható – ezek a korszakok az ősmagyar, az ómagyar, a középmagyar, az újmagyar és az újabb magyar kor. A mai német nyelv az ófelnémeten, a középfelnémeten és a korai újfelnémeten alapul. Az ófelnémet kor kb. 750-től 1050-ig tartott, a középfelnémet kor kb. 1050-től 1350-ig és a korai újfelnémet kor kb. 1350-től 1650-ig. Így az ófelnémet és a középfelnémet történeti szempontból alapvetően az ómagyar korról, és a korai újfelnémet a középmagyar korról esik össze. Ez a három nyelvváltozat nem önálló nyelv, mégis számos grammatika készült róluk, azért mi is önálló nyelvekként fogjuk kezelni. A német nyelv történeti kialakulásának az értelmezésére különbözően fontos a gót nyelv mint a legkorábbi szövegemlékeken keresztül öröklődött germán nyelv. Ki kell emelni, hogy a német prefixumok nemcsak igékhez ragadhatnak, hanem már a gót nyelvben ezzel a jellegzetességgel rendelkeztek. Ebben a dolgozatban főleg prefixumokkal igekötős funkcióban fogjuk foglalkozni, de néha ezeket is bele vesszük.

2.2.2 A német igekötők formainak a kialakulása

A német igekötők szabad morfémaiból fejlődtek ki, amelyeket gyakran igék elé tettek. Ennek során ezek az elemek összeolvadtak az igékkel, és az ilyen szerkezetek önálló szavakká váltak. Ezek az elemek főleg előljárósók voltak. Ezeknek az elemeknek egy része teljesen igekötővé vált, azaz már az ófelnémetben sem létezett önálló szóként. Ezek az igekötők *be-*, *ent-*, *er-*, *ge-*, *ver-*, *zer-* és *miss-*. Ezeknek az igekötőknek a formája megváltozott az igekötővé válásuk során, ezenkívül elvesztették önálló hangsúlyukat is. Vannak azonban olyan igekötők, amelyek átkerültek a határozószói kategóriába, így igekötőkként, határozószókként és előljárószókként használták őket. Ilyen többek között az *über-* és a *durch-* igekötő. A német nyelv történeti fejlődése során részben elvesztették igekötős funkciójukat, és lassan határozószókká kezdtek válni.

„Die dritte Phase der Entwicklung besteht darin, daß der Gebrauch als Präfix entfällt und jener der Kombination von Präposition und Adverb zur Geltung kommt – dies betrifft die heutigen primären Präpositionen wie z. B. *an, auf, bei* usw.” (Bednarský 2002: 164)²

A középfelnémet nyelvben sok olyan elem van, amely jelentése szerint különböző, pedig ugyanúgy írhatták, pl. a *zer-* igekötőt ugyanúgy írhatták mint a főnévi igenévi *zu-/ce-* kötőszót. A német nyelv minden régebbi változatában léteztek elváló és nem elváló igekötők. A nyelvészek főleg a nem elváló igekötőket nevezik igekötőknek, azaz *szűkebb értelemben vett igekötőknek*, a többit gyakran partikulaként emlegették. A mai nyelvtanok ezeket az igekötőket *tágabb értelemben vett igekötőknek* nevezik. (Herbers 2002: 20 - 26)

2.2.3 Szűkebb értelemben vett igekötők

Ezekre az igekötőkre az a jellemző, hogy hangsúlytalanok, nem állhatnak önállóan, sőt az ófelnémet- és újfelnémetben melléknévi igenevet a *ge-* előtag nélkül is lehettek belőlük képezni. A szűkebb értelemben vett igekötők különféle előjárósók- és partikulákból fejlődtek ki, amik már a ófelnémetben elvesztették eredeti funkciójukat és grammatikalizálódtak. A német szűkebb értelemben vett igekötők gyakran több partikulából fejlődtek ki, ami miatt az igekötő átvette ezeknek a partikulák a jelentésüket. Ilyen például a *ver-* igekötő, ami a *faúr-* (ófn. *fur-* = *előtt, el*), *fra-* (ófn. *for-* = *el*), *faír-* (ófn. *far-/fir-* = a mai német nyelvben *er-, ent-*) partikulából fejlődött ki, és ezért ma is sok különböző jelentésárrnyalattal rendelkezik. A *ver-* igekötőn kívül a többi szűkebb értelemben vett igekötő *er-, ge-, be-, ent-, zer-* és *miss-*. Ezek az igekötők ma is nem elválóak és produktívak, kivéve a *ge-* igekötőt.

A *ge-/gi-* igekötő külön helyet foglal el a német igekötők között. Manapság már nem produktív, azaz új szavakat nem hoznak létre ezzel az igekötő segítségével. A mai német nyelvben csak grammatikai funkciója van, azaz a múlt idejű melléknévi igeneveket jelöli, sőt mint lexikalizálódott elem a perfektív jelentésű igéken létezik. Eredetileg főnevekhez járult, és összetartozást fejeztek ki vele, pl. ófn. *gi-sabba* (rokon), később viszont olyan főnevekhez

² „A harmadik fázis abból áll, hogy az igekötői funkció gyengül, az előjárói és határozószói funkció lép előtérbe – ez a mai leghasználtabb előjárókra vonatkozik mint. pl. *an, auf, bei* stb.”

kapcsolódott, amelyek valamilyen cselekvés eredményét jelölték: -pl. *gidanc* (gondolat). Ebből a jelentésből fejlődött ki a perfektív jelentése, és ez a jelentés később a prefixummal együtt átszállt az igére. A gót nyelvben a *ge-* igekötőt perfektív jelentésű igék létrehozására használták, pl. gót *gaskaidnan* (elválik), és, mint már említettük, jó néhány ilyen igekötős ige a mai napig megmaradt a német nyelvben, pl. ném. *gedenken* (*megemlékezik*). A gót nyelvben ezt az igekötőt még mindig nem a múlt idejű melléknévi igenevek létrehozására használták, ez a funkciója csak az ófelnémetben fejlődött ki, ahol az egyszerű igék melléknévi igeneveket a *ge-* igekötővel hozták létre, míg az nem elváló igekötővel ellátott igékből létrejött melléknévi igenevekhez nem ragad, ami a mai napig nem változott meg.

2.2.4 Tágabb értelemben vett igekötők – elváló igekötők

Elválható szerkezeteknek (Herbers 2002: 24)³ olyan igekötős igék tekinthetők, amelyek:

„[...]Konstruktionen verstanden, von denen in der syntaktischen zweitstellung des finiten Verbs nur die zweite unmittelbare Konstituente erscheint, während die erste in Richtung auf das Satzende von ihr getrennt wird.” (Herbers 2002: 24)

Ez a fajta osztályozás az ófelnémet-, középfelnémetet és egyéb német nyelv ősbibb változatait tekintően igen nehéz feladat, mert megfelelő kutatások hiányában hiányzik az elváló és nem elváló német igekötők pontos meghatározása. Herbers (Herbers 2002: 26) művében a következő formákat sorolja az *igekötők tágabb értelemben vett kategóriájába*: *abe-*, *ane-*, *durch-*, *eben*, *in-*, *ite-*, *nach-*, *über-*, *uf-*, *umbe-*, *un-*, *unter-*, *uz-*, *volle-*, *vor-/vüer-* *wider-*, *zuo*.

Ezek az elemek a középfelnémetben igei szerkezetekben elvont jelentéssel jelentek meg, ezért igekötőknek vagy igekötőszerű elemeknek tekinthetők. Ezenkívül olyan elemek is léteznek, amelyek elválóak és nem elválóak egyaránt lehetnek. Ezeket az igekötőket az jellemzi, hogy bár a mai nyelvben is sokszor elvont értelemben is jelennek meg, az átlagos nyelvhasználó könnyen fel tudja ismerni az igekötő eredeti, helyjelölési funkcióját, mivel a mai német nyelvben azonos alakú elöljárók és határozószók is léteznek.

2.2.5 A német igekötők funkciói nyelvtörténeti szempontból

A prefixáció, azaz az igekötőkkel való igealkotás a leggyakoribb igealkotási mód a német nyelv történeti fejlődésében. (Herbers 2002: 26) Már a középfelnémetben szinte minden igét

³ A szakirodalomban itt az a szó áll, hogy szerkezet, de az idézet többek között elválható igekötőkre vonatkozik,

el lehetett látni igekötővel, sőt igekötők segítségével főneveket és mellékneveket igékké tudtak tenni. Az igekötőket arra használták, hogy új jelentésárnyalatot vagy funkciót adhassák az igéhez. A nyelvökönómia szintén bizonyos szerepet játszott a német igekötők kialakulásában, mivel az igekötős ige formailag sokkal rövidebb mint az előjárói/határozószerkezet.

Az igekötő legjellegzetesebb funkciója a nyelv diakronikus és szinkronikus kialakulásában azonban az igék többi szófajtól való elkülönítése, ami különösen a nem elváló igekötőkre vonatkozik, mert ha egy igekötő más szófajokhoz kapcsolódik, akkor biztos, hogy ezek a szavak deverbatívumok. (Herbers 2002: 26)

Az igekötők másik funkciója az ige szintaktikai funkciójának a megváltoztatása, azaz az igekötők tranzitívvá tehetik az igét vagy megváltoztathatják az igéhez kapcsolható bővítmények körét, az ún. argumentumszerkezetet. Egyes igekötők több funkciót be tudnak tölteni egyaránt, azaz a többféle funkcióváltoztatás és jelentémódosítás egyes igekötőben nem zárja ki egymást, azaz nincs olyan igekötő, ami szintaktikailag vagy szemantikailag módosítja az igét, hanem minden igekötő valamennyire megváltoztathatja az alapige jelentését is. Így például a *ver-* igekötő tranzitívvá teheti az igét és egyben kezdő akcióminőséggel elláthatja. Ritkán azonban előfordul, hogy az ige valenciája megnövekszik vagy leszűkül az igekötő segítségével, a vagy egyszerűen csak megváltozik.

2.3 A magyar és német igekötők történeti kialakulásának az összehasonlítása

Mint láthatjuk, a magyar és a német igekötők történeti fejlődése bizonyos szempontokból hasonló. Mind a két nyelvben az igekötőknek először valamilyen helyjelölési funkciójuk volt, ami azzal áll kapcsolatban, hogy mind a határozószerkezet mind az előjárószerkezet jelentés részének helyjelölő funkciójuk van, pl. magy. *mögé*, ném. *zer-* (*szét*).

A magyar igekötőket azt jellemzi, hogy latívuszragos szerkezetekből jöttek létre, azaz ezek az igekötők mind a *hová* kérdésre válaszként használhatóak. A német igekötők egy része szintén latívuszi jelentésű, pl. *auf-* (*rá*), *zu-* (*hozzá-*) stb.

A magyar és a német igekötők egyik további közös jellegzetessége, hogy először konkrét jelentésük volt, ami idővel elvontabbá és gramatikalizálódottá vált. Ennek köszönhetően az igekötők funkciója az alapige szemantikai és szintaktikai megváltoztatása lett. Az igekötők mind a két nyelvben új jelentésárnyalatokkal látták el az alapigéket, szintaktikailag tranzitívvá tudták tenni az intranszitiv igéket, vagy új bővítmény felvételre tették őket alkalmassá. Ilyen

módon, az igekötők használata pótolni tudott bizonyos szemantikai vagy szintaktikai hiányokat, aminek a kifejezésére sem az alapigék, sem más nyelvi eszközök nem voltak elegendők. Fontos kiemelni, hogy egyik igekötő sem csak szemantikai vagy csak szintaktikai változást vont maga után, hanem e két sík keveredik bennük.

Az alapige szemantikai módosulásával szintaktikai változás együttjár mind a két nyelvben. Mindezt formai változás is kísérte, ugyanis a legősibb magyar igekötők határozószókból átalakulásuk során mind elvesztették a latívuszragjukat (kivéve a *le* igekötőt). A németben hasonló folyamat játszódott le nem elváló igekötőknél, amelyek formája szintén megváltozott, sőt ezek az igekötővé válás során elvesztették a hangsúlyukat is.

Mind a kettő nyelvtörténeti fejlődése során az igekötők szófajjelző funkciót töltöttek be. Ez azt jelenti, hogy az igekötővel ellátott szavakról biztosan tudható, hogy vagy igekötős igék vagy igekötős igék származékai. Ez főleg a német szófajok elkülönítésére fontos, mivel a német prefixumok kategóriája bővebb, mint a magyar igekötőké, sőt, a német igekötők formailag azonosak lehetnek más szófajokhoz csatlakozó elemekkel, pl. *zu*- igekötő és *zu* infinitivusi kötőszó. Mind a kettő nyelvben régebbi korszakaiban már létezett az igekötők kettőzése, azaz egy alapigéhez két igekötő csatlakozhatott (J.Soltész 1959:65).

A magyar és a német igekötők egyik további hasonlósága a többszófajúság. Néhány magyar igekötő a magyar nyelv történeti fejlődése során kettős vagy hármas szófajú lett, azaz igekötőként, névutóként és határozószóként működik. A német nyelvben szintén létezik az igekötőknek egy rétege, amely határozószó és előljárószó is lehet. Mindez utal az igekötők, határozószók és névutók/elöljárók közös eredetére és funkcionális összefüggésére.

A magyar és a német igekötők között számos különbség is létezik. Míg a magyar igekötők a nyelvtörténeti szempontból egy igen fiatal kategória, aminek az eredete és fejlődése viszonylag jól dokumentált és követhető, a német igekötők kialakulása sokkal korábban indult, és ezért nincs jól dokumentálva. A legtöbb magyar igekötő eredete morfológiailag világos, ezért legalábbis a régi magyar igekötők státusza vitathatatlan. A német nyelv úgyszólván megörökölte az igekötőit az ősgermán nyelvből. Ebből az okból nem minden német igekötő eredetét lehet filológiailag pontosan megmagyarázni.

Egy további probléma a német igekötők kapcsán az igekötők kategóriájának a meghatározása. Mivel a német nyelvészetben az igekötők diakronikus fejlődése nincs teljesen feltárva, nagyon nehezen meghatározható, melyik elemek tartoznak ebbe a kategóriába. A legtöbben

pusztán a nem elváló igekötőket tartják valódi igekötőknek, míg a többit az ún. igekötőszerű morféma-kategóriájába besorolják. (Herbers 2002: 24) A legősibb magyar igekötőket úgy lehet felismereni, hogy a formájuk megváltozott, a többiek formája azonban azonos maradt, a német igekötők mindegyike átment valamilyen formai változáson. Így ezek esetében nem lehet meghatározni az elem morfológiai alakjából, hogy melyikük a régebbi és melyikük az újabb keletkezésű. Mivel a német igekötők sokkal régebbiek, mint a magyar igekötők, a német nyelv igekötőinek egy része elvesztette a produktivitását, azaz ilyen igekötők ma már nem használatosak új szavak létrehozásában. Ennek a legjellegzetesebb példája a *ge-* igekötő, aminek manapság csupán grammatikai funkciója van, és nem is vesz részt új szavak létrehozásában. A magyar nyelvben az igekötők legnagyobb része még mindig produktív, noha nem egyforma mértékben. Már említettük, hogy mind a két nyelvben az igekötők többszófajúsága létezik, de ez a jelenség a két nyelv igekötőin nem ugyanazon a módon fejlődött ki. Míg a német nyelv néhány igekötője idővel határozószóként is használatos lett, a magyar nyelvben még mindig nem léteznek olyan igekötők, amelyek más szófajként is használatos lennének. Ezenkívül a magyarban jó néhány ragos főnév szintén vált igekötővé, ami a németben nem történt.

A német igekötők közé tartozik egy olyan kategória, ami a magyarban nem létezik – a más nyelvekből átvett igekötő. Ezek az igekötők főleg a latinból jöttek át a németbe. Ez a jelenség újabb, de már az újfelnémet korban léteztek ilyen igekötők.

„Als Folge der Wortentlehnungen aus den klassischen und romanischen Sprachen ist das deutsche Wortschatzsystem seit der Humanistenzeit stark erweitert worden durch die Ansätze zur Lehn- und Wortbildung, d.h. zur produktiven Verwendung entlehnter Präfixe, Suffixe und Basislexeme im Rahmen der deutschen Wortbildung, die damit allmählich ein neues Teilsystem (Sekundärsystem erhielt).” (Polenz 1991: 222)⁴

A magyar nyelvben nem léteznek más nyelvekből igekötőkként átvett elemek. Vannak azonban elméletek (Sučević-Međeral 2012:39-42), amelyek szerint az egész magyar igekötők rendszere más nyelvek mintájára alakult ki a magyarban. Ilyen elméletek a 19. században terjedtek el külföldi és magyar nyelvészek között. A legtöbben abból indultak ki, hogy a magyar igekötő rendszer a szláv, nem pedig a német igekötőrendszer hatására alakult ki, míg

⁴ „Klasszikus és újlatin nyelvekből való szóátvételek miatt a német szókincs humanizmusmustól kezdve erősen bővült átvétel- és szóképzési tendenciákkal, illetve átvett prefixumokkal, toldalékokkal és töléxémákkal a német szóképzés keretén belül, ami e révén fokozatosan egy új alrendszert (másodlagos rendszert) kapott.”

a német igekötőknek a magyar nyelvre gyakorolt befolyásával nem sokan foglalkoznak. Sučević Međeral (Sučević-Međeral 2012:39-42) disszertációjában összehasonlította a magyar és a német igekötőrendszert, és arra a következtetésre jutott, hogy bár a német igekötőrendszer jobban hasonlít a magyarhoz, különösen az igekötők elválását tekintve, a magyar igekötők kialakulása formailag független akörnyező nyelvektől. A magyar nyelv fejlődésének későbbi korszakaiban azonban a magyarok átvettek néhány német igekötős igét és szó szerint (ún. „tükörfordítással“) lefordították, pl. *zurückbleiben – visszamarad*.

3. A magyar és a német igekötők a mai nyelvben

Az előző részben a magyar és a német igekötők történeti kialakulásával foglalkoztunk, ezért ebben a részben a mai magyar és német igekötők mai morfológiai, szintaktikai és szemantikai jellegzetességeit tekintjük át.

3.1 A magyar igekötők formai sajátossága

A mai magyar igekötők átmeneti morfematípusok, azaz önálló szavak és toldalékok között állnak. A magyar grammatikai hagyományban erőteljes az a vonulat, amely önálló szófajként tekint az igekötőkre, ez az el összehangban az újabb magyar nyelvtanokban legtöbbször a viszonzszók közé sorolják őket. Az igekötők az alapigékkel morfológiaiilag összetett szavakat alkotnak, ha viszont elválnak, akkor ún. morfológiai természetű szerkezeteket alkotnak. Mint tudjuk, az igekötők mindegyike elválhat az alapigéktől (igaz, egy adott igekötőnek lehetnek olyan kapcsolódásai, amelyekben nem válik el az alapigétől (*kirándul ~ *rándul ki*), ami részleges önállóságukra utal; sőt, bizonyos esetekben teljesen önállóan is előfordulhatnak, akár önálló mondatként is. Az igekötőket a mai grammatikák viszonzszók között tartják. Nem vehetnek fel toldalékokat, ami azt jelenti, hogy alakilag állandóak. Így pl. a *ki* igekötő mindig azonos formájú, függetlenül attól, hogy milyen (konkrét vagy elvontabb) jelentést kap, illetve hogy az igéhez képest hol szerepel a mondatban. Ki kell azonban emelni, hogy a magyarban léteznek olyan igekötők is, amelyek megszilárdult latívusz raggal vagy egyes szám harmadik személyű személyjellel jelennek meg, pl. *alátámasz, tönkremegy* stb. Az ilyen igekötők egyrészt személyragos határozókból / névutókból, vagy határozóragos névszókból keletkeztek. Fontos formai jellegzetessége a magyar igekötőknek az is, hogy egy igéhez egyszerre két igekötő is csatlakozhat, ill. némely igekötők hajlamosak kettőződni is (pl. *vissza-visszanéz*). A magyar igekötők csak igékhez kapcsolódhatnak és a *felé* névutóhoz, de az igekötős igékből képzhetünk más szavakat is (igeneveket és főneveket, is találhatóak, pl. *kifejez – kifejezés; ránéz – ránézni*).

3.1.1 Több igekötő egymás melletti használata

Az előző részben már említettük, hogy a magyar nyelvben több igekötőt egymás mellett lehet használni. Az első ilyen eset az ellentétes jelentésű igék összekapcsolódása, pl. *ki-be, össze-vissza, ide-oda* stb. Ilyen használattal valamilyen dinamikus cselekvést kifejeznek, pl. *ki-be kapcsolja a tévét, össze-vissza beszél*. Ezeket az igekötőket nem írják egybe az alapigékkel. A *ki-be kapcsolja a tévét* mondatban az igekötők a két ellentétes jelentésű igéknek egy fajta szemantikai sűrítését jelölik. Szóval, ezzel a két igekötővel azt kifejezik, hogy *kikapcsolja a tévét és bekapcsolja a tévét*, mert egy ilyen kifejezés sokkal gazdaságosabb, mint két egész mondat. Az igekötők másik egymás melletti használata a mai magyar nyelvben az igekötők kettőzése, azaz a két azonos igekötő egymás melletti megjelenése a mondatban. Olyan igekötőket, amelyek valamilyen túlzást fejeznek ki, szintén nem lehet megkettőzni. A kettőzött igekötők mind nem válnak el, tehát ezeknél pl. a tagadást más módon kell kifejezni, ezért az

**Anna nem ment át-át néha a szomszéd kertjébe.* mondat helytelen, míg a *Nem igaz, hogy Anna néha át-átment a szomszéd kertjébe.* helyes mondat.

Amikor a kettőzött igekötős igét segédigékkel, modális igékkel használjuk, a szokásos (közbeékelődéses) szórend áll elő:

pl. *Anna néha át-át akart menni a szomszéd kertjébe.*

3.1.2 A magyar igekötők önálló használata

A magyar igekötők bizonyos esetekben önállóan is megjelenhetnek a mondatban. Mint tudjuk, az igekötőket a magyarban nem gyakran használják önállóan, de ez a jellegzetesség az igekötőknek mint önálló szófajnak az egyik fő jellegzetessége.

Az legősibb, primér irányjelölő igekötők eredeti jelentésükben néha önállóan is megjelenhetnek a mondatban, ilyenkor az adott mozgásige, amelyhez kapcsolódnak, el is maradhat mellőlük:

Hegyen-völgyön át.

Az egyik fülén be, a másikon ki.

Fel is út le is út.

Ezt a jelenséget több szólás is jól példázza.

A fent említett igekötők egymás melletti használata szintén önálló használatnak számít. (Sučević-Međeral 2012:72) Bizonyos esetekben egy ige egy mondatban több igekötővel is el lehet látva. Az ilyen mondatokban az alapigét elég egyszer megemlíteni, utána pedig az újabb igekötős szerkezet helyett elegendő csak az igekötőket kitenni, pl.

A férfi bement a szobába, aztán át a nappaliba, majd fel a hálósobába.

Ebben az esetben az igekötő önálló használata sokkal praktikusabb mint az igekötős igék felsorolása. Ezenkívül az igekötőket olyan esetekben önállóan használhatók, amikor több azonos határozószói igenévi szerkezet egymás után jelenik meg, pl. *Ha a bolt nem lenne bezárva, vehetnénk kenyeret. De be van.* Az igekötők emfatikus megismérlése azonos alapige hangsúlyozására, pl.

Elmenekültem, el a szülőfalumba.

Az igekötők nemcsak önálló szavakként szerepelhetnek a mondatban, hanem önálló mondatok is lehetnek. Amikor egy eldöntendő kérdéssel a beszélő igekötős igére kér választ, akkor lehetséges csak igekötővel válaszolni, pl.

Elkészítetted az ebédet? – El.

Ezek a mondatok mindig elliptikusak, azaz ha pusztán igekötővel válaszunk az eldöntendő kérdésre, akkor más testesebb szavak nem szerepelhetnek a mondatban.

Az igekötőket alapigéjük nélkül ugyancsak előfordulhatnak pl. parancsot kifejező hiányos mondatokban: pl. *Fel a kezekkel!*

Ezekben az esetekben az igekötő mindig konkrét irányjelentését hordoz, ahogy látható a következő példákban is:

Fel a kezekkel!

Ide a pénzzel!

El a tüzhelytől!

Fel a fejjel!

3.2 A német igekötők morfológiai jellegzetességei

A német igekötők kötött morfémáknak számítanak, azaz nem önálló szavak. Morfológiailag nagyon fontos szerepet játszanak új szavak létrehozásában, azaz a szóképzésben. Az igekötők segítségével való új szavak létrehozása az úgynevezett *explizite Derivation* (explicit deriválás), ami azt jelenti, hogy az új szó bizonyos speciális képző morféma segítségével jött létre. Ez arra utal, hogy noha a német igekötők nem önálló szavak, mégis még mindig önálló morfémák, annak ellenére, hogy léteznek olyan igekötős igék is, amelyeknek az igekötő nélküli változata ma már nem használatos, pl. *bespitzeln* (kémkedik) - **spitzeln* (ezt a jelenséget *Präfixkonversion-nak* (igekötős konverzió) nevezik). Mint tudjuk, a német igekötők egy része elválk az alapigétől, másik része viszont nem elváló igekötő. Az elválás elsősorban attól függ, hogy hangsúlyos-e az igekötő vagy sem: a hangsúlyos igekötők elválóak, a hangsúly nélküliek nem elválóak. Ezenkívül a német igekötők egymással kombinálódva összetett igekötőket is alkothatnak, pl. *her-* + *aus-* = *heraus*. A német igekötők főleg az igékhez kapcsolódnak, de jelen vannak az igekötős igékből képzett más szófajú szavakon is, mint pl. a főneveken vagy melléknévi igeneveken is találhatóak, pl. *Anruf* (kihívás), *verpönt* (nemkívánatos).

3.2.1 A német igekötők egymás melletti használata

Mint tudjuk, a németben az igekötők egymáshoz kapcsolódva is megjelenhetnek ugyanazon az igén amely egy viszonylag gyakori jelenség. Az igekötők hangsúlyát tekintve minden kombináció lehetséges, azaz hangsúlytalan igekötők összekapcsolódhatnak más hangsúlytalan igekötőkkel, hangsúlyos igekötők összekapcsolódhatnak hangsúlytalan igekötőkkel, és hangsúlyos igekötők összekapcsolódhatnak más hangsúlyos igekötőkkel. A hangsúlyos-hangsúlytalan kombinációkban nem kötött az egyes tagok helye, de a hangsúlyos igekötő áll az első helyen, akkor egyik igekötő sem válik el az alapigétől:

Der Chef beauftragte die Sekretärin mit Kopieren der Unterlagen. (A főnök azt a feladatot adta a titkárnőnek, hogy fénymásolja le a dokumentumokat.)

A fenti mondatban állítmánya a *beauftragen* ige, ami a *tragen* alapigéből, a *be-* igekötőből (első tag)- és az *auf-* igekötőből áll. Mivel az ige a múlt időben szerepel a mondatban, az egyébként elváló *auf-* igekötőnek az ige után kellene állnia, de a nem elváló *be-* igekötő miatt az *auf-* is megmarad az eredeti pozíciójában.

Ha az első tag elváló, a második pedig nem elváló, akkor az első tag el fog válni az olyan esetekben, amikor egyébként is el kell válnia:

Er vertraute mir ein Geheimnis an (Elárult engem egy titkot).

Az előző mondat alapige az *anvertrauen* ige, ami két igekötőt tartalmaz, az elválható *an-* igekötőt az első helyen és az elválhatatlan *ver-* igekötőt a második helyen. Mint látjuk az elválható *an-* igekötő elvált az igéből, a *ver-* igekötő pedig hozzákapcsolva maradt az alapigéhez.

Ha az igekötős kombináció két elváló igekötőből áll, akkor mind a két igekötő mint egy egység válik el az alapigétől, azaz az igekötők nem válnak el egymástól, pl.

Seine Worte riefen einen Streit hervor. (Szavai vitát keltettek.)

Az előző mondat állítmánya a *hervorrufen* ige. Ennek az igekötős igének az alapigéje a *rufen* ige, az első igekötő a *her-* igekötő, a másik a *vor-* igekötő. Mivel az ige a múlt időben fordul elő, látjuk, hogy mind a két igekötő egy egységként elválnak az alapigétől.

A hangsúlytalan igekötők nagyon ritkán fordulnak elő más hangsúlytalan igekötők mellett, pl.

Sie missverstand die Aufgabe. (Félreértette a feladatot.)

Mivel ennek az igekötős igének mind a két igekötője hangsúlytalan, egyikük sem válik el az alapigétől.

Az igekötők kombinálódásának többféle funkciója van. Ha a kettőzött igekötő első tagja hangsúlyos, a másik pedig hangsúlytalan, akkor helyjelölési és gyakran sűrítési funkciója van, azaz gyakran előjárói szerkezetet pótol, pl. *angelangen* (megérkezik) > *am Ziel gelangen* (a célba érkezik). (Kühnhold 1974:195)

Ugyanígy, ha a két igekötőből álló igekötő első tagja elválható, a másik hangsúlytalan, akkor időjelölési funkciója lehet, azaz két cselekvés sorozatát vagy ismétlődését lehet kifejezni vele, pl. *vorbereiten* (előkészít), *wiederbeleben* (feléleszt). (Kühnhold 1974:195)

Ilyen igekötőknek intenziváló funkciója is lehet. Ilyen esetekben az elváló igekötő kihagyható, anélkül hogy a vonzata vagy a jelentése megváltoztatna, pl. *aufbewahren* (megőriz) ~ *bewahren* (megőriz). (Kühnhold 1974:195)

3.3 Az igekötők kihagyása a magyarban

A magyar igekötők kihagyhatóak bizonyos esetekben. Ezekben az esetekben az igekötős igével kifejezett cselekvést ki tudjuk fejezni úgy is, hogy az alapige egy latívuszragos illetve speciális tárgyi bővítményt kap, mint pl. *vízbe fullad - belefúllad*. Ebben az esetben az igekötő perfektiváló szerepét, hanem pusztán a latívuszragos főnév tölti be, és ennek folytán az ilyen szerkezetekben törlődik az igekötő. (Sučević-Međeral 2012:75)

Az igekötő szintén nem jelenhet meg a mondatban, amikor az igéhez fókuszban lévő határozószói vagy névszói bővítmény kapcsolódik: *kétszer ordított - felordított*, határozószói tárgy, *keserűt jajdult – feljajdult*, fókuszban lévő névelőtlen tárgy: *a fa levelet hullatott - elhullatott*, fókuszban lévő alany: *nyoma veszett – elveszett* és tagadás igekötős ige előtt, *Ülj le! Nem ülök*.

Ezeknek a szerkezeteknek szemantikailag szinte azonos jelentésük van mint az igekötős igéknek, *a fa levelet hullatott - elhullatott*, és szintaktilag ugyanúgy viselkednek mint az igekötős igék, *szemét vájnam – szemét akartam vájni*. A latívuszos szerkezeteknél (mint *városba megy* vagy *vízbe fullad*) gyakran látható, hogy a latívuszos bővítmények részben lexikalizálódtak, nem egyénített, hanem általános fogalmat jelölnek és részben elvesztették hangsúlybeli önállóságukat is, mert kiejtésben kapcsolódnak a mögöttük álló igéhez. Ezzel összefüggésben az ilyen főnevek névelő nélkül jelennek meg ezekben a szerkezetekben.

3.4 Igék, főnevek és melléknevek mint igekötők a németben

A német nyelvben az igék más igékkel, főnevekkel valamint melléknevekkel is összekapcsolódhatnak. Az ilyen szerkezeteknek mind a két tagja a leggyakrabban megőrzi az eredeti jelentését, és főleg külön írják, pl. *Rad fahren* (biciklizik), *sitzen bleiben* (ülve marad). Vannak azonban olyan szerkezetek, amelyek annyira összenőttek, hogy az első tagja eredeti

jelentése elhomályosult, ami miatt egybe is írják, pl. *kennenlernen* (*megismerkedik vkivel*), *eislaufen* (*korcsolyázik*), *krankschreiben* (*betegnek kiír*). Ezeknek a szerkezeteknek az első tagja főként főnév, de mint látjuk az előbbi példákban, melléknevek és más igék is szerepelhetnek ezeknek a szerkezeteknek az első tagjaként. Az összetett igék első tagjai általában hangsúlyosak és elválóak, vannak azonban olyan esetek is, ahol az első tag hangsúlytalan és nem elváló, illetve hangsúlyos és nem elváló. Ez csak a melléknévi szerkezetekre vonatkozik, pl. *offenbären* (*kifejez*), *wahrsagen* (*jósol*). Szintaktikailag ezek a szerkezetek úgy viselkednek, mint az igekötős igék. Az első tag ugyanolyan esetekben elválik az alapigéből mint az elválhatatlan igekötők, pl.

Ich bin noch nie eisgelaufen. (Soha nem korcsolyáztam.)

Itt látjuk, hogy az *eis-* a múlt idejű melléknévi igenévi *ge-* igekötő előtt van, mint egy rendes elváló igekötő.

3.5 A mai magyar és német igekötők morfológiai összehasonlítása

Mint látjuk, a mai magyar és német igekötők bizonyos szempontokból hasonlóak. Mind a két nyelv igekötői formailag állandóak, nem toldalékolhatók, sőt mind a magyar mind a német nyelvben több igekötőt lehet használni egymás mellett. Ilyen szerkezetekkel mind a két nyelvben gyakran kiemelnek valamilyen cselekvést vagy kifejezik a cselekvés ismétlődését. Ezenkívül mind a két nyelvben az összekapcsolódott igekötőket nyelvökonomiai okokból használják, azaz olyan cselekvéseket kifejeznek, amelyeket bonyolultabb szerkezetekkel kellene kifejezni. Ezenkívül mind a két nyelvben más szófajok is át tudják venni az igekötők funkcióját, sőt mind a két nyelvben más szófajok nemcsak szemantikailag, hanem szintaktikailag is az igekötők módjára viselkednek, és az ilyen szerkezetek első tagja gyakran részben elveszíti önállóságát, az eredeti jelentése elavult. Az igekötők mind a két nyelvben fontos szerepet kapnak a szóalkotásban, szóképzésben.

Természetesen, a két nyelv igekötői között morfológiailag számos különbség is van.

A német igekötők nem kettőződnek, azaz ugyanazt az igekötőt nem lehet egymás mellett használni egy adott alapige mellett, mint a magyar nyelvben. Az újabb magyar igekötők megszilárdult lativuszragokat vagy egyes szám harmadik személyű személyjelet tartalmazhatnak, míg a német igekötők semmilyen végződéssel sem lehetnek ellátva ellátva – ami közvetlenül azt is bizonyítja, hogy a magyar igekötői rendszer fiatalabb a német nyelv

igekötői rendszerénél. A magyar nyelvben nem létezik a hangsúlyos és hangsúlytalan illetve elváló és nem elváló igekötők megkülönböztetése. A német nyelvben ez a különbség létezik, mivel a hangsúlyos igekötők elsősorban elválóak, a hangsúlytalanak pedig nem elválóak.

A magyar igekötőket önállóan lehet használni, különösen eldöntendő kérdésekre való válaszként. A német igekötők azonban csak kötött morfémákként jelenhetnek meg.

A legnagyobb különbség az, hogy a magyar igekötők önálló szavaknak számítanak a magyar nyelv morfológiai-lexikai rendszerében, a német igekötők, mint már említettük, derivációs (kötött) morfémák.

3.6 Az igekötők szintaktikai szerepe

Már néhányszor említettük, hogy mind a magyar, mind a német igekötők nemcsak szemantikailag képesek módosítani az igét, hanem szintaktikailag is. A következő részben részletesebben elemezzük a magyar és a német igekötők szintaktikai funkcióját az igekötőelválást fényében.

3.6.1 A magyar igekötők szintaktikai szerepe

A magyar igekötők a magyar grammatika szerint négy szintaktikai funkcióval rendelkeznek. (Keszler 2000:266)

Az első funkciójuk az, hogy tárgyassá tehetnek tárgyatlan alapigéket, pl. *fut – végigfut*.

Az igekötő megváltoztathatja az ige vonzatát, pl. *dönt vmiről – eldönt vmit*. Mint látjuk, az igekötők új határozószerkezetű szintaktikai bővítményekkel látta el az igét.

Azok az igék, amelyek mind tárggyal, mind határozószerkezetű bővítménnyel bővíthetőek, az igekötővel való ellátása révén elveszítik az egyik vonzatukat, azaz az igekötők többi vonzata közül egy lesz kiemelve. E révén az igekötő elveszíti a többi vonzatát, pl. *néz vkire, vhova, vkit, vhonnan – ránéz vkire, benéz vhova, kinéz vhonnan*. Az előbbi példákön látható, hogy az egyik vonzat elfoglalja a másik vonzat helyét, mert a *ránéz* ige vonzatában nincs az, hogy *vhonnan* vagy *vmit*, hanem csak az, hogy *vmire*.

Az igekötők teljesen megváltoztathatják az alapige vonzatát tárggyal és határozószerkezetű bővítményekkel, pl. *ajándékoz vmit vinek - megajándékoz vkit vmivel*.

3.6.2 A német igekötők szintaktikai szerepe

Mint tudjuk, a német igekötők nemcsak szemantikailag változtatják meg az igéket, hanem megváltoztathatják a szintaktikai szerepüket is.

A német igekötők tranzitívvá tesznek intranszitiv igéket, pl.

Auf einen Berg steigen. (Felmászik egy hegyre.) – *Einen Berg besteigen.* (Felmászik egy hegyre./ Megmászik egy hegyet.)

Látjuk, hogy az ige jelentése nem változott meg, hanem csak a szintaktikai szerepe. A határozó az ige tranzitivációja révén tárggyá vált.

Az igekötő képes megváltoztatni az ige tárgyi vonzatát is – úgy, hogy tárgy helyett más (pl. Határozói) szerepbe helyezi az ige eredetileg tárgyi bővítményét.

Az igekötő új bővítményszerkezetekkel is elláthatja az igét, pl. *mit jmdm. über etwas sprechen* (beszél vkivel vmiről) – *etw. mit jmdm. ab-/besprechen* (megbeszél vmit vkivel). Ilyen módon módosulhat az ige eredeti bővítményszerkezete. Az előbbi példában látjuk, hogy a tranzitív ige nem kapcsolódhat össze határozószóval mint az intranszitiv ige.

Az igekötő visszahatóvá is teheti az igét, pl. *etw. tun* (csinál vmit) – *sich vertun* (hibázik)

Ki kell emelni, hogy ez nem az ige minden jelentésére vonatkozik. A *vertun* igének két jelentése van, az első az, hogy *elherdál vmit*, és ha ebben a jelentésben jelenik meg a mondatban, akkor nem társul hozzá a *sich* visszaható névmás, és az ige nem is visszaható. A másik jelentése az, hogy *hibázik*, és ha ebben a jelentésben szerepel a mondatban, akkor kötelező elem a *sich*, a kifejezés jelentése pedig visszaható.

3.6.3 A magyar igekötők elválása

Már többször említettük, hogy a magyar igekötők számos esetben elválhatnak az alapigétől. Ennek az oka lehet nyelvtani, de sokszor pragmatikai tényezőkön is múlhat. Ilyen például a mondat értelmi tagolása, ami aszerint változhat, hogy mi a mondat információs értelemben

vett csúcspontja, azaz melyik szó hordozza a mondat értelmi hangsúlyát – ez a szó ugyanis ún. fókuszpozícióba kerül. A semleges mondatok fókuszpozíciójában elsősorban az állítmány van, és ezt a pozíciót a leggyakrabban, de nem kivétlenül, az ige tölti be. Más mondatrészek azonban szintén kerülhetnek a fókuszpozícióba. Az igekötő pedig akkor válik el az alapigétől, ha nem az igekötős igetölti be a fókuszpozíciót. Az igekötő tehát a következő esetekben válik el a magyarban, és kerül az ige mögé:

- más mondatrészek hangsúlyozva vannak, pl. tagadás, *Nem készítettem el az ebédet*, alany, tárgy vagy határozók hangsúlyozása, *Anna bement a szobába* (állítmány van a fókuszban) – *Anna ment be a szobába* (alany van a fókuszban) – *Anna a szobába ment be* (határozó van a fókuszban).

- az igekötős ige felszólító mondat állítmányaként szerepel, *Menj be a házba!*

- más igek töltik be az állítmány funkcióját – ezek gyakran modális igeik, pl. *Be akart jönni a házba.*

- az úgynevezett egzisztenciális jelentés: *Léptél már be a házba?* = már bent volt (Sučević-Mederal 2012:33)

- az igekötős igével kifejezett cselekvés progresszív jellegű, pl. *Éppen lementem a lépcsőn, amikor bejött.* (a cselekvés lezárult, amit egy másik lezárt esemény követ) – *Éppen mentem le a lépcsőn, amikor bement.* (a cselekvés folyamatos, amit megszakít egy másik pontszerű esemény).

- az *is* partikula hangsúlyozza az igekötőt, pl. *Odamentem a házhoz, sőt be is mentem.*

3.6.4 A német igekötők elválása

Az elváló német igekötők akkor válnak el, amikor az ige a mondat első vagy második helyén van:

Az ige a mondat második helyén áll:

Er ruft mich heute abend an. (Ma este felhív.)

Az ige a mondat első helyén áll:

Ruft er dich heute abend an? (Ma este hív fel téged?)

Látható, hogy az igekötő nemcsak elválik az alapigétől, hanem az ige mögé is kerül. Ha az ige a mondat utolsó helyén van, akkor az igekötő nem válik el az alapigétől:

Er will mich heute abend anrufen. (Ma este akar felhívni.)

Az elvált igekötő soha sem kerülhet az alapige elé. A Helbig/Buscha (Buscha, Helbig 2001: 198) német grammatika szerint az igekötő nem válik el az alapigétől infinitívusban és melléknévi igenévi alakban, de meg kell jegyezni, hogy ez nem minden esetre vonatkozik. A német elvált igekötővel ellátott igék a *zu* kötőszó segítségével kapcsolódnak igekötőhöz, ha infinitívusba akarjuk tenni. Ilyen esetekben a *zu* kötőszó kerül az igekötő és az alapige közé, pl. *aufstehen* – *aufzuste*hen (feláll), *durchgehen* – *durchz*ugehen (átmegy), *anhören* – *anzu*hören (vmibe tartozik, vkinek a tulajdona van). A német igék bizonyos igeidőket és igemódokat melléknévi igenév segítségével alkotnak. Mint tudjuk, a legtöbb német ige, ezek között minden elvált igekötővel ellátott ige, a melléknévi igenevet a *ge-* igekötő segítségével képezi. Az elvált igekötők a melléknévi igenevekben mindig a *ge-* igekötő elé kerülnek, pl. *aufstehen* – *aufg*estanden, *durchgehen* – *durchg*egangen, *anhören* – *ang*ehört. Látható, hogy az elvált igekötők viselkedése infinitívuszi és melléknévi igenévi formában ugyanaz, azaz mind a kettő formában az igekötő a kötőszó illetve a *ge-* igekötő elé kerül.

3.6.5 A magyar és a német igekötők szintaktikai szerepe - összehasonlítás

A magyar és a német igekötőknek szintaktikai értelemben hasonló sajátosságokkal rendelkeznek. Tranzitívvá vagy intranszitívvá tehetik az igét, és megváltoztathatják az ige vonzatszerkezetét, de az ige valenciája ezzel általában nem változik. A szórendi helyzet tekintetében fontos hasonlóság, hogy mind a két nyelv igekötői elválhatnak.

A legnagyobb különbség a magyar és a német igekötő szintaktikai szerepe között az, hogy a német igekötők visszahatóvá tehetik az igét, míg a magyar igekötők nem.

Az igekötő elválását illetően elmondhatjuk, hogy a német igekötők csak akkor válnak el, amikor hangsúlyosak, míg a magyar igekötők elválása grammatikai és mondatsemantikai

tényezőktől függ (igemód, fókusz, stb.) függ. Látható, hogy a magyar és a német igekötő elválási sajátosságai teljesen különbözőek.

3.7 Az igekötők szerepe az aspektus/akcióminőség kifejezésében a magyarban és a németben

Az igeaspektus különösen a szláv nyelvekben az ige alapvető grammatikai jellegzetességei kategóriába tartozik. Az igék alapvetően szemben álló párokra vannak osztva, amelyek közül az egyik tag befejezett cselekvést fejez ki, a másik pedig a nem befejezett cselekvést. A szláv nyelvekben az igeaspektust már az ige alakja kifejezi az igekötővel vagy az aspektust maga az ige morfológiai alakján lehet felismerni, pl. horvátul *dolaziti (jön; nem befejezett) – doći (eljön; befejezett)* és *kuhati (főz; nem befejezett) – skuhati (megfőz; befejezett)*. A magyar és a német nyelvben az igeaspektust morfológiailag nem lehet annyira világosan kifejezni, ebben a két nyelvben az aspektust más nyelvi eszközök valamint a nyelven kívüli tényezők határozzák meg. (Žagar Szentesi:2018:1) A magyarban az aspektus kifejezésében nemcsak az ige, hanem más nyelvi elemek is részt vesznek. A magyar nyelvben kevésbé jellemzőek a befejezett és nem befejezett cselekvést kifejező szemben álló ige-párok mint a szláv nyelvekben, de a magyarban az többek között az aspektust prefixációval lehet kifejezni, akárcsak a szláv nyelvekben, pl. *ír (nem befejezett) – megír (befejezett)* (Žagar Szentesi 2018:4). A német nyelvben viszont nincs formális-grammatikai aspektust kifejező eszköz, azaz a németben, a magyarral szemben, a prefixációt nem lehet használni aspektus kifejezésére. A németben az aspektus teljesen lexikai-szemantikai kategória. (Žagar Szentesi 2018:2)

Az igeaspektus nem egyforma kategória. Kunsmann (Kunsmann 1973: 96) szerint az igeinek lexikális és szintaktikai aspektusa van. Ki kell emelni, hogy a lexikális aspektust akcióminőségnek (ném. *Aktionsart*) is nevezik. Az akcióminőség Keszler grammatikája szerint az ige által jelölt esemény lefolyását, „cselekvésmódját“ jelölő kategória, ami csak annak az igeinek lehet, ami valamilyen eseményt, cselekvést vagy folyamatot jelöl. (Keszler 2000:83) Kunsmann szerint az akcióminőség és aspektus közötti különbség az, hogy

„Aspekt bezieht sich gewöhnlich auf die verschiedenen Facetten desselben Verbs, während sich Aktionsart auf die Verbindung eines und desselben Präfixes mit verschiedenen Verben bezieht.” (Kunsmann 1973:97)⁵

3.7.1 A magyar igekötők és az aspektus/akcióminőség

Mint már említettük, a magyarban az igék egy hányadát be lehet osztani aspektus szempontjából szebenálló párokra, de a magyarban az a különbség szláv nyelvekkel szemben, hogy a magyarban ezek a párok csak igekötők és a *-gat/get* képző használata alapján jönnek létre, míg a szláv nyelvekben az aspektus már az ige szótári alakján is felismerhető. Ez arra a következtetésre juttat, hogy a magyar nyelv összes morfológiai eszközei közül az igekötőknek van a legfontosabb funkciójuk az aspektus kifejezésében. Fontos emellett kifejezni, hogy a magyarban az ige ill. a mondat alapvető aspektuális értékét erősen befolyásolhatnak különböző szintaktikai és szemantiaki tényezők. (Žagar Szentesi 2018:5) A finnugor nyelvek közül a magyar az egyetlen, amelyben az aspektus kifejezésében az igekötőknek van a legfontosabb szerepük. Már volt szó arról, hogy a 19. században olyan elméletek születtek, amelyek szerint a magyar nyelv igekötőrendszere a szláv nyelvekén alapul, de a magyarban az igekötő néhány kivétellel csak perfektívvé tudja tenni az igét, míg a szláv nyelvekben az igekötős igék nem mindig perfektívek, pl. horvátul *upisivati* (*beír*; nem befejezett) – *upisati* (*beír*; befejezett); az előbbi példákban az alapige *pisati*, az igekötő pedig *u-*. A magyar igekötőkkel akcióminőségeket is lehet kifejezni. Ezek az akcióminőségek vagy perfektívek vagy nem perfektívek lehetnek, pl. a perfektív csoportba a rezultatív, az augmentatív, az intenzív, a terminatív, a inhoaktív és a diszkvalitatív akcióminőség tartozik, a nem perfektív csoportba pedig az, a frekventatív és a perduratív akcióminőség tartozik. A felsorolt akcióminőségek le vannak írva Krešimir Sučević-Međeral doktori disszertációjában (Sučević-Međeral 2012:49-65) Ezeknek az akcióminőségeknek a többségét az *el* és a *meg* igekötővel lehet kifejezni, ami logikus azt tekintve, hogy e két igekötő jelentése grammatikalizálódott a legtöbbit, de az nem azt jelenti, hogy a többi igekötő nem játszik jelentős szerepet az akcióminőség kifejezésében.

3.7.2 A német igekötők és az aspektus/akcióminőség

⁵ „Az aspektus főleg az ige több dimenziójára, és az akcióminőség ugyanaz az igekötő több igéhez való kapcsolódására vonatkozik.”

A Helbig/Buscha grammatika⁶ szerint a német igék aspektus szerint két csoportba oszthatók. Az első csoport a duratív igék – ami nagyjából megfelel a szláv típusú aspektuselméletben a folyamatos aspektusnak. A duratív csoportba az iteratív, intenzív és diminutív alcsoport tartozik. A duratív aspektusoknak a németben nincs morfológiai jele, azaz nem az igeekötők segítségével fejezik ki, hanem a puszta ige jelentésében már szerepel az aspektus is, pl. *flattern (lebegtet)* – iteratív; *brüllen (ordít)* – intenzív; *lächeln (nevetget)* – diminutív.

A második csoport a perfektív / befejezett igékből áll. A perfektív igék akcióminőség szerint az ingresszív, egresszív, mutatív és kauzatív csoportba oszthatóak.

Ingresszív

Az ingresszív vagy inchoatív igék egy cselekvésnek a kezdetét jelölik, pl. *einschlafen (elalszik)*, *entflammen (lánggra lobban)*; *losjagen (elszalad)*

Egresszív

Az egresszív egy cselekvés végpontját jelöli, pl. *erjagen (levadász)*; *verblühen [elhull (a virág)]*.

Mutatív

A mutatív aspektus egy átmenetet jelöl az egyik állapotból a másikba, pl. *sich erkälten (megfázik)*.

Kauzatív⁷

A kauzatív vagy faktitív aspektus egy okozást jelöl, pl. *zersprengen (felrobbant)*, *verschwenden (elherdál)*.

Mint már említettük, a németben az aspektus grammatikailag nem kifejtett kategória, ami azt jelenti, hogy az aspektust sokféleképpen lehet kifejezni. Az első ilyen eszköz maga az alapige jelentése, ami már tartalmazza az aspektust is. A határozószók, segédigék és funkcióigék mind aspektus kifejezésére szolgálnak az igeekötők és toldalékok mellett. Fontos kiemelni, hogy az aspektus nem lehet kifejezni igeekötőkkel. Ezenkívül, a németben sok igeekötő jelölheti

⁶ Buscha, Joachim; Helbig Gerhard (2001): *Leitfaden der deutschen Grammatik*. Langenscheidt. Berlin. 62

⁷ A kauzatív itt nem igenemet jelöl, mint a magyarban a műveltetés, hanem akcióminőséget

ugyanazt az akcióminőséget, pl. az *auf-*, *ein-*, *ent-*, *er-* igekötő mind inhoaktív lehet. E miatt ugyanaz a szerkezet több akcióminőséges lehet egyaránt, pl.

Die Kinder rupfen immer wieder die Blumen heraus. (A gyerekek folytonosan kihúzzák a virágokat.) – perfektív + intenzív + iteratív.

A fenti példában több akcióminőséges szerkezetben szerepel egy igekötős ige, de maga az ige nem az egyetlen akcióminőséges elem. Az iteratív az *immer wieder* határozószói szerkezettel van kifejezve, az intenzív benne van az alapige jelentésében, a perfektívet pedig a *heraus-* igekötő hordozza.

3.7.3 A magyar és a német igekötők mint aspektus- /akcióminőség-hordó eszközök összehasonlítása

Mint láthatjuk az előző két részből, a német és a magyar igekötők mint aspektus- /akcióminőség-hordó eszközök között nincs sok hasonlóság. Az egyik az, hogy mind a két nyelvben a perfektív csoportba tartozó akcióminőségeket igekötőkkel fejezik ki, de ez már az egyetlen hasonlóság a két nyelv igekötő-rendszere között akcióminőség szempontjából.

A különbségek száma azonban nagy. Míg a fent felsorolt három akcióminőséget a magyarban főleg az *el* és a *meg* igekötő segítségével fejezik ki, a németben sok igekötő hordhatja ezeket az időbeli lefolyásokat, mint pl. az *ein-*, *ent-*, *auf-*, *er-* igekötő mind betöltheti ezt a funkciót.

Ezenkívül a németben sokféleképpen lehet kifejezni minden aspektust és akcióminőséget, sőt a németben több olyan akcióminőség van, amelyet nem is igekötőkkel fejeznek ki. A magyarban viszont minden aspektust ki lehet fejezni igekötőkkel, sőt az igekötők a főszerepet játsszák az aspektusok kifejezésében.

Egy nagyon érdekes különbség a magyar és a német között az, hogy a németben a faktitív akcióminőséget igekötőkkel lehet kifejezni, pl. *verschwenden* (*elherdál, eredetileg megsemmisít vagy azt okozza, hogy vmi eltűnik*), és ezt a kategóriát akcióminőségként tartják számon a német grammatikák. A magyarban pedig a faktitív és a kauzatív kategória valójában a műveltető igenemre vonatkozik, amit a magyarban todalékokkal fejeznek ki. Szóval, bár a kauzatív mind a két nyelvben létezik, nem összehasonlítható, mert más eszközökkel fejezik ki.

4. Következtetés

Ez a dolgozat azzal a céllal jött létre, hogy a magyar és német igekötőknek legyen egy rövid és alapos elemzése. Viszont ez nemcsak a mai nyelvre vonatkozik, hanem a nyelvek korai változataikra is. Ezért a dolgozatnak két nagy témaköre van. Az első az igekötők történeti kialakulása különösen a morfológiai és funkcionális kérdéseket illetően, a második pedig a mai magyar és német igekötők összehasonlítása.

A két igekötőrendszer történeti kialakulásának az elemzése azt mutatta, hogy a két igekötőrendszer kialakulása között meglepően sok hasonlóság van. Az elemzés arra a következtetésre juttat, hogy mind a két nyelv igekötői ige- és önálló segédszókból álló szerkezetekből jöttek létre, a magyarban ezek az önálló szavak főleg határozószók, a németben pedig előjárók. Szóval, a német és magyar igekötők nemcsak ugyanezekből a szófajokból jöttek létre, hanem ezeknek a szófajoknak a kapcsolódási módja szintén hasonló.

A legnagyobb különbség a két igekötőrendszer történeti kialakulása között az, hogy a német igekötők sokkal korábban fejlődtek ki, mint a magyar igekötők. A német igekötők már a gót nyelvben léteztek, ami korábban fejlődött meg, mint az ófelnémet. Ezért a német igekötők eredete sokkal homályosabb mint a magyar igekötőké.

Vannak olyan elméletek is, amelyek szerint a magyar igekötők más nyelvekből jöttek át a magyarba⁸, de a az elemzésekből kiderült, hogy a magyar igekötőrendszer függetlenül alakult ki az indoeurópai nyelvekkel szemben.

A mai magyar és német igekötőrendszert illetően az elemzés szintén arra a következtetésre juttat, hogy bizonyos szempontokból lényeges hasonlóságok léteznek e között a két igekötőrendszer között.

Morfológiailag mind a német mind a magyar igekötők változtathatlan morfémák közé tartoznak, sőt mind a két nyelvben az igekötők kombinálva megjelenhetnek egy szóban.

Szintaktikailag mind a két nyelv igekötői megváltoztathatják az ige valenciáját, és tranzitívvá vagy intranszítívvá tehetik. Ezenkívül, mind a két nyelv igekötői elválható bizonyos körülmények között.

⁸ Sučević-Međeral, Krešimir (2012): *Semantička analiza sustava glagolskih prefiksa u mađarskom jeziku (iz perspektive govornikâ hrvatskog jezika)*. Sveučilište u Zadru. Zadar. 39 - 43

Az aspektust illetően mind a két nyelvben az igekötők meghatározhatják az aspektust, sőt ugyanezzel az aspektussal, mint pl. az inchoaktívvel láthatják el.

Említhetjük azt is, hogy mind a két nyelv igekötőinek a sajátossága az is, hogy más szófajokként viselkedhetnek mint igekötők.

A legnagyobb különbség a két igekötőrendszer között az, hogy a magyar igekötők részleges szintaktikai önállóságuk miatt önálló szófajként számítanak, míg a német igekötők toldalékok. A magyar igekötők ezenkívül önállóan állhatnak a mondatban, és meg lehetnek kettőzve, míg a német igekötők nem rendelkeznek ezzel a képességgel.

Az igekötőelválást illetően a magyar nyelvben az igekötőelválás a fókuszról, és a németben a hangsúlytól függ.

Az aspektust illetően látható, hogy a magyarban az aspektust a leggyakrabban igekötőkkel fejezik ki, míg a németben sok eszköz van hozzá.

Ebbe a dolgozatba a témakör bősége miatt nem sikerült beillesztenünk részletes szemantikai elemzést, ez jó ajánlat lenne jövő kutatásra. Az igekötők diakronikus összehasonlításának szerintünk szintén érdemes lenne több időt szánni.

A legnagyobb nehézséget az elemzés közben a német források hiánya volt. Bár a német nyelvészek foglalkoznak az igekötőkkel, a magyar igekötők sokkal jobban vannak kutatva és kategorizálva. Ez különösen a német igekötők történeti kialakulására vonatkozik, amiről nem sikerült megtalálnunk összefoglaló szakirodalmat. Ezért reméljük, hogy a jövőben több kutatást végeznek róla.

5. A magyar és német igekötők jellegzetességeinek az áttekintése

Magyar	Német
<p>Történeti kialakulás</p> <ul style="list-style-type: none"> - Latívuszragos szerkezetekből jöttek létre - Először konkrét jelentésűek, aztán grammatikalizálódott a jelentésük - Szófajjelző funkciót töltenek be - Meghatározott kategória, nem léteznek más nyelvekből átvett igekötők 	<p>Történeti kialakulás</p> <ul style="list-style-type: none"> - Elöljárószókból/partikulákból jöttek létre - Először konkrét jelentésűek, aztán grammatikalizálódott a jelentésük - Nem meghatározott kategória, más nyelvekből átvett igekötők is léteznek
<p>Formai sajátosságok</p> <ul style="list-style-type: none"> - Állandóak/nem toldalékolhatók -Több igekötőt egymás mellett lehet használni - Más szófajok igekötői funkciót tudnak felvenni - Megkettőződhetnek - Megszilárdult személyragok maradhatnak rajtuk - Önállóan állhatnak a mondatban - Önálló szófajnak számítanak 	<p>Formai sajátosságok</p> <ul style="list-style-type: none"> - Állandóak/nem toldalékolhatók - Több igekötőt egymás mellett lehet használni - Más szófajok igekötői funkciót tudnak felvenni - Több külön igekötő kapcsolódhat hozzá ugyanahhoz az igéhez, de nem kettőződhetnek meg - Hangsúlyosak és nem hangsúlyosak lehetnek - Nem lehetnek önálló szavak
<p>Szintaktikai funkció</p> <ul style="list-style-type: none"> - Elválhatók, elválásuk grammatikai és mondatszemantikai tényezőktől függ - Tranzitívvá/intranzitívvá tudják tenni az igét - Megváltoztathatják az ige vonzatszerkezetét, de az ige valenciája ezzel általában nem változik 	<p>Szintaktikai funkció</p> <ul style="list-style-type: none"> - Elválhatók, amikor nem hangsúlyosak - Tranzitívvá/intranzitívvá tudják tenni az igét - Megváltoztathatják az ige vonzatszerkezetét, de az ige valenciája ezzel általában nem változik - Visszahatóvá tehetik az igét
<p>Aspektus/Akcióminőség</p> <ul style="list-style-type: none"> - Fő aspektust kifejezésére használt eszköz - Főleg a <i>meg</i> és az <i>el</i> igekötővel fejezik ki különféle akcióminőségeket 	<p>Aspektus/Akcióminőség</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nem lehet aspektust kifejezni - Perfektív akcióminőségeket igekötőkkel lehet kifejezni - Több igekötővel lehet kifejezni különös akcióminőségeket

6. Szakirodalom

Normatív kézikönyvek:

Duden Online.

In: www.duden.de

Utolsó ellenőrzés dátuma: 20. Júl. 2017

Wikiszótár – eljuttat a megértésig | Online magyar értelmező szótár

in: <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Kezd%C5%91lap>

Utolsó ellenőrzés dátuma: 21. Júl. 2017

Buscha, Joachim; Helbig Gerhard (2001): *Leitfaden der deutschen Grammatik*.
Langenscheidt. Berlin. 198 – 205

Keszler, Borbála [szerk.] (2000): *Magyar grammatika*. Nemzeti tankönyvkiadó. Budapest. 81
– 94 ; 264 – 267

Elektronikus és nyomtatott források

A. Jászó, Anna [főszerk.] (2004): *A magyar nyelv könyve. Hetedik, átdolgozott és bővített kiadás*. Trezor kiadó. Budapest. 245 – 247

Bednarský, Petr (2002): *Deutsche und tschechische Präpositionen kontrastiv – am Beispiel von an, auf und na*. Waxmann. Münster ; New York.

Benkő, Lóránd [főszerk.] (1991): *A magyar történeti nyelvtana I. kötet, A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai kiadó. Budapest. 433 – 441

Benkő, Lóránd [főszerk.] (1992): *A magyar történeti nyelvtana II./1 kötet, A kései ómagyar kor morfológia*. Osiris kiadó. Budapest. 662 – 695; 853 – 910

Braune, Wilhelm; Helm, Karl [szerk.] (1936): *Althochdeutsche Grammatik*. Max Niemayer. Halle. 246 – 308

Braune, Wilhelm; Helm, Karl [szerk.] (1939): *Gotische Grammatik: mit Lesestücken und Wörterverzeichnis*. Max Niemayer. Halle. 93 – 118

Brinkmann, Henning (1971): *Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung*. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf. 219 – 260

D. Máta, Mária (2011): *Magyar szófaj történet*. Argumentum. Budapest. 310 – 313

Elsen, Hilke (2011): *Grundzüge der Morphologie des Deutschen*. Walter de Gruyter. Berlin ; Boston. 191 – 231

Ernst, Elisabeth (2003): *Hungarolingua: igéző-szótár: igekötős igék német megfelelőikkel ; ungarische Verben mit Präfixen und ihre Deutschen Entsprechungen*. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.

Fleischer, Wolfgang (1969): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. VEB bibliographisches Institut. Leipzig. 279 – 311

Gersbach, Hermann; Graf, Rainer (1984): *Wortbildung in gesprochener Sprache: die Substantiv-, Verb- und Adjektiv-Zusammensetzungen und –Ableitungen im “Häufigkeitwörterbuch gesprochener Sprache“*. Bd. 2. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 393 – 467

Henzen, Walter (1965): *Deutsche Wortbildung*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 103 – 108.

Herbers, Birgit (2002): *Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen: Eine semantisch-funktionale Korpusanalyse*. In: *Studien zur Mittelhochdeutschen Grammatik 1*. Walter de Gruyter. Berlin ; Boston.

in:

<https://books.google.hr/books?id=ZbznBQAAQBAJ&pg=PA15&lpg=PA15&dq=geschichte+deutscher+Pr%C3%A4fixe&source=bl&ots=cpQAENIPZd&sig=LM7q1KAQ4kDEmIpb8oQdkLycC4M&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjLrKSklePSAhVhI8AKHa0lA184ChDoAQghMAE#v=onepage&q=geschichte%20deutscher%20Pr%C3%A4fixe&f=false>

utolsó ellenőrzés dátuma: 20.Aug. 2017

Kiss, Jenő [szerk.]; Pusztai Ferenc [szerk.] (2005): *Magyar neveléstörténet*. Osiris kiadó. Budapest. 824 – 828.

Kühnhold, Ingeburg (1974): *ÜBER veranlassen, anvertrauen UND VERWANDTE TYPEN DER VERBALEN DOPPELPRÄFIGIERUNG IM NEUEREN DEUTSCH*.

In:

file:///C:/Users/Win/AppData/Local/Temp/Kühnhold_Über_veranlassen_und_anvertrauen_1974.pdf

Utolsó ellenőrzés dátuma: 13. Jún. 2017

Kunsmann, Peter (1973): *Verbale Gefüge: transformationsgrammatische Untersuchungen im Deutschen und Englischen*. in: Baumgärtner, Klaus [et al.] (szerkeszt.): *Linguistische Reihe; Bd. 14*. Max Hueber. München. 95 – 118

Pátrovics Péter (2000): *Aspektus a lengyel, a német és a magyar nyelvben. A lengyel aspektus-jelentések német és magyar funkcionális megfelelői*. Bölcsészdoktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest.

Paul, Hermann; Mitzka, Walther [szerk.] (1966): *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Max Niemayer. Tübingen. 153 – 181

Polenz, Peter von (1991): *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart: Einführung, Grundbegriffe, Deutsch in der Frühbürgerlichen Zeit*. Walter de Gruyter. Berlin ; Boston.

Sučević-Mederal, Krešimir (2012): *Semantička analiza sustava glagolskih prefiksa u mađarskom jeziku (iz perspektive govornikâ hrvatskog jezika)*. Sveučilište u Zadru. Zadar.

Soltész, Katalin (1959): *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szili, Katalin (2009): *A fel, le és egyéb igekötős igék formai-szemantikai viszonyának kérdéséhez*.

in: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/09-2/szili.pdf>

utolsó ellenőrzés dátuma: 20. Júl. 2017

Zifonun, Gisela (1973): *Zur Theorie der Wortbildung am Beispiel deutscher Präfixverben*. in: Baumgärtner Klaus [et ai.] (szerkesz.): *Linguistische Reihe; Bd. 13*. Max Hueber. München.

Žagar Szentesi, Orsolya (2018): *Aspektualnost u mađarskom – uloga objekta u formiranju rečeničnog aspekta*. (rukopis, u tisku)

Žepić, Stanko (1980): *Historische Grammatik des Deutschen*. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb. 188 – 189.

Sažetak rada

Tema ovog diplomskog rada jest poredbena analiza mađarskih i njemačkih prefiksa. Rad je napisan na mađarskom jeziku i tematski je podijeljen na četiri dijela. Prvi je dio uvod u kojem se objašnjavaju koncepcija i ciljevi rada te geografska lokacija dvaju jezika i njihov povijesni razvoj. Drugi je dio usporedba mađarskih i njemačkih prefiksa iz povijesne perspektive. U tom dijelu uspoređuje se razvoj najstarijih i još danas najčešće upotrebljivanih njemačkih i mađarskih prefiksa iz morfološke, sintaktičke i funkcionalne perspektive u raznim razdobljima razvoja dvaju jezika. Razlog za to jest činjenica da u oba jezika postoji vrlo velik broj prefiksa pa zbog toga nije bilo moguće obuhvatiti sve njih ili većinu njih u ovom radu. Treći je dio usporedba mađarskih i njemačkih prefikasa u suvremenom jeziku. U ovom dijelu uspoređuju se glagolski prefiksi dvaju jezika iz morfološke, sintaktičke razine i razine aspektualnosti. Pritom se u morfološkom dijelu uspoređuju karakteristike poput udvostručivanja prefiksa, samostalna uporaba mađarskih prefiksa, uporaba različitih prefikasa uz isti glagol, izostavljanje prefiksa u mađarskom te pojavljivanje punoznačnih riječi u svojstvu prefiksa u njemačkom jeziku. sintaktička usporedba prefiksa uglavnom je usmjerena na odvajanje prefiksa u mađarskom i njemačkom jeziku. U pogledu aspektualnosti i akcionalnosti usporedba je uglavnom usmjerena na akcionalnost. Razlog za to jest činjenica da u njemačkom jeziku glagolski prefiksi nisu sredstvo za izražavanje aspekta, već isključivo akcionalnosti, dok u mađarskom oni služe i za izražavanje aspekta i za izražavanje akcionalnosti. Unatoč tome, dio poglavlja o aspektualnosti i akcionalnosti ipak je posvećen mađarskim prefiksima u svojstvu sredstva za izražavanje aspekta zbog važnosti koju aspekt igra u razumijevanju akcionalnosti te zato što ponekad nije jednostavno razlučivanje aspekta i akcionalnosti. Zadnji je dio rada zaključak u kojem su sažeti zaključci pojedinih poglavlja te problemi koji su se pojavili tijekom njegove izrade. Pojedinačna poglavlja podijeljena su na uvodni dio nakon čega slijedi opis pojedinih karakteristika mađarskih prefiksa, zatim pojedinih karakteristika njemačkih prefiksa te na kraju usporedba sličnosti i razlika između analiziranih karakteristika U pogledu metoda najčešća metoda bila je usporedba raznih osobitosti mađarskih i njemačkih prefiksa u tematskom kontekstu. Također, brojni su opisi potkrijepljeni primjerima. Kada su u pitanju njemački primjeri, njima su dodani mađarski prijevodi, dok mađarski primjeri nisu prevedeni na njemački. Primjeri su uglavnom iz literature. Korištena literatura sastoji se od raznih jezičnih priručnika i povijesnih gramatika, a središnju ulogu prilikom opisa akcionalnosti i aspektualnosti igrali su doktorska disertacija

Krešimira Sučevića-Međerala *Semantička analiza sustava glagolskih prefiksa u mađarskom jeziku (iz perspektive govornikâ hrvatskog jezika)* te članak o mađarskom aspektu Orsolye Žagar Szentesi *Aspektualnost u mađarskom – uloga objekta u formiranju rečeničnog aspekta.*